

matických okruhov: antická filozofia, komeniológia a antické tradície v českej a slovenskej filozofii. V prvom vyzdvihuje Ludvíkovského práce z problematiky epikureizmu, v druhom závažné materiálové štúdie ku Komeniského Ceste svetla, v treťom pripomína Ludvíkovského „objavenie“ vplyvu antiky na české a slovenské národné obrodenie [Dobrovského klasická humanita, Kollárova anticko-kresťanská syntéza a ďalšie].

Mnoho podnetného predovšetkým pre propagandistickú a pedagogickú prácu možno získať zo statí Davšana a Nelepa. Hodovského príspevok, ktorý predniesol na sympóziu o otázkach ateizmu v Moskve r. 1975, je po teoretickej stránke hodný povšimnutia najmä v časti, kde sa autor usiluje formulovať konkrétne úlohy pre vedeckovýskumnú prácu v oblasti vedeckého ateizmu v Československu. Neformuluje ich totiž z pozícií abstraktnej úvahy, ale s ohľadom na skutočnú svetonázorovú situáciu a zložitý historicko-ideový vývin u nás v tejto oblasti.

Napokon by bolo treba aspoň heslovite naznačiť, čo všetko sa recenzuje zo svetovej filozofickej produkcie v tomto zborníku. Tak napr. E. V. Iljenkov, *Dialektická logika* (Moskva 1974), *Metodologické a historické štúdie z oblasti prírodných a spoločenských vied* [Zborník štúdií, Dordrecht-Boston 1974], N. Rotenstreich, *Filozofia — pojem a jeho prejavy* [Dordrecht 1972], G. Klaus

— M. Bühr, *Filozofický slovník II. zv.* [Leipzig 1974], J. Mittelstrass, *Novovek a osvietenstvo* [Berlín—New York 1976], B. W. Reimann, *Psychoanalýza a geštalť-teória* [Darmstadt a Neuwied 1973], D. Wyss, *Vzťah a geštalť* [Göttingen 1973], A. Heus, *Kritika ideológie* [Berlín—New York 1975], E. J. Batalov, *Filozofia vzbury* [Kritika ideológie ľavého radikalizmu, Moskva 1973], B. F. Poršnev, *O počiatku ľudských dejín* (Moskva 1974), W. Senko, *Predhumanistické tendencie v poľskej filozofii XV. stor.* [Wrocław—Warszawa—Krakow—Gdaňsk 1973], M. Kaňák, *John Wiclef. Život a dielo anglického Husovho predchodcu* (Praha 1973), *Rudolf Carnap, logický empirista*. [Zborník prác zostavený J. Hintikkom, Dordrecht 1975], J. W. Dalfert, *Logika náboženského jazyka* [Mníchov 1974], P. Patschovsky, *Počiatky trvalej inkvizície v Čechách* [Berlín—New York 1975], E. Mach, *Poznanie a omyl* [Dordrecht-Holland 1976 a ďalšie].

Všetky recenzie sa usilujú o maximálne jasné a inštruktívne priblíženie problémov recenzovaných prác nášmu čitateľovi, poukazujú na ich klady a prínosy pre skúmané otázky, pričom, najmä pokiaľ ide o nemarxistických autorov a knihy, zaujímajú k nim kritický postoj vyplývajúci z našej svetonázorovej a metodologickej platformy.

Elena Váisssová

DIALEKTIKA AKO LOGIKA A METODOLÓGIA VEDY

V. I. STOLAREV, *Dialektika kak logika i metodologija nauki*. Moskva 1975, 247 s.

„Logika neobsahuje žiadne poznanie, nedáva zákony bytia, ale základy myšlienkového poriadku.“ [1, s. 16] Oproti tejto nesprávnej novopozitivistickej téze sa v prácach niektorých súčasných marxistických filozofov

kladie priamo protikladná téza — myšlienkový poriadok, ktorý skúma logika, je taký istý ako poriadok v samom bytí, prípadne (čo už je slabšie tvrdenie) sa hovorí o špecifickom prejave všeobecných zákonov bytia, kto-

ré odhaľuje dialektický materializmus v pohybe myslenia k pravde.

Tento názor je východiskom jednej koncepcie dialektickej logiky, proti ktorej rozvíja Stoľarev vo svojej knihe inú koncepciu rozpracovania dialektickej logiky. Podľa atora je materialistická dialektika vedou o všeobecných zákonitostiach každého vývoja (v bytí i myslení), avšak tým ešte nie je logikou. Na druhej strane dialektická logika neskúma logiku myslenia ako niečo, čo stojí iba na strane subjektu (ako čisto subjektívne procedúry) a je postavené mimo všeobecných zákonitostí objektívnej reality. Myšlienkový poriadok (zákony myslenia), ktorý skúma logika, teda je aj nie je taký istý ako poriadok v bytí. Otázka znie takto: „...v akom zmysle, za akých podmienok sa veda o všeobecných zákonoch bytia stáva učeníom o formách a metódach myslenia?“ (s. 13)

Nesprávne je podľa Stoľareva aj stanovisko hlásiace sa síce k správne mu tvrdeniu, že v dialektickej logike ide o špeciálne skúmanie zákonov myslenia, pri ktorom sa využíva učenie dialektického materializmu, pričom sa to chápe buď ako skúmanie myslenia z pozícií dialektiky (akoby každé iné skúmanie myslenia bolo nedialektické) alebo ako skúmanie špecifického prejavu zákonov dialektiky v myslení.

Vychádzajúc z prehľadného načrtnutia problémov a ťažkostí, s ktorými sa stretávame pri rozpracovaní dialektickej logiky, podáva Stoľarev svoje predbežné stanovisko k riešeniu problému vybudovania dialektickej logiky. „...Úloha dialektiky pri skúmaní poznania spočíva v skúmaní tých osobitostí [zákonitostí] poznania, myšlienkového pohybu, ktoré sú podmienené charakterom [podstatou] skúmaného objektu.“ (s. 33). Túto formuláciu je však potrebné upresniť,

pretože aj formálno-logické zákony myslenia sú objektívne podmienené. V kontexte s tým, čo píše o dialektickej logike v celej knihe, treba toto predbežné stanovisko chápať takto: dialektická logika skúma špecifické zákony pohybu myslenia od jedného obsahu ku kvalitatívne inému obsahu (je genetickou logikou), opierajúc sa pritom o učenie dialektického materializmu o všeobecných zákonitostiach bytia. Dialektická logika skúma, ako možno poznané zákonitosti bytia pretransformovať do „reči“ myslenia. Samé poznané zákonitosti bytia totiž ešte nie sú metódou myslenia (samé majú metodologickú funkciu), ale metóda ich ako svoj abstraktný moment obsahuje. Pretransformovanie objektívneho obsahu poznania do zákonov myslenia teda neznamená jeho odstránenie. Dialektická logika ako veda o myslení nemôže byť preto na rozdiel od formálnej logiky vybudovaná ako nefilozofická disciplína, izolovaná od učenia dialektického materializmu o všeobecných zákonitostiach bytia.

Toto predbežné stanovisko Stoľarev ďalej konkretizuje a rozvíja na základe analýzy takých dôležitých úloh pri rozpracovaní dialektickej logiky, ako je skúmanie dialektických zákonov myslenia a ich pôsobenia v histórii vedeckého poznania, formulovanie pravidiel dialektickej metódy, skúmanie kategórií ako stupňov poznania, skúmanie vzťahov formálnej a dialektickej logiky. Toto sú aj jednotlivé kapitoly knihy.

Na základe pojmu myšlienkového pohybu po objekte („poznavateľnoje dvíženije po objektu“) objasňuje Stoľarev požiadavku obsažného skúmania myslenia v dialektickej logike. Myslenie sa tu skúma ako myslenie poznávajúce objektívnu realitu, ktoré uskutočňuje pohyb od jedných stránok objektu k iným, od javu k podstate, od

jednej podstaty k ešte hlbšej podstate, od abstraktného ku konkrétnemu. Na rozdiel od dialektickej logiky formálna logika neskúma myslenie ako poznávajúce myslenie, ale ako jazyk so syntaktickou, sémantickou a pragmatickou interpretáciou.

Stoľarev kladne hodnotí ten smer v sovietskej filozofickej tvorbe, ktorý sa zameriava na špeciálne skúmanie takých metód dialektického myslenia, ako sú logická a historická metóda, postup od abstraktného ku konkrétnemu a iné. V tejto súvislosti hovorí o týchto princípoch skúmania metód dialektického myslenia: a) vychádzať z požiadavky obsažného skúmania myslenia, ktorú explikuje na základe pojmu myšlienkového pohybu po objekte, b) rozlišovať medzi metódou dialektického myslenia v čistej podobe a jej modifikáciami v špeciálnych vedách, c) skúmať históriu metód dialektického myslenia. V dejinách poznania sa totiž postupne objavujú abstraktné momenty určitej dialektickej metódy. Ďalej, ako uvádza autor, prax vedeckého poznania dokazuje, že na základe nepoznania histórie nejakej dialektickej metódy myslenia dochádza k jej nesprávnemu stotožneniu s určitou jej historicky obmedzenou formou.

Tieto princípy Stoľarev objasňuje na príklade logickej a historickej metódy. Myslíme si, že tieto dve metódy (v snahe jasne ich od seba odlíšiť) od seba odtrháva. Hovorí iba o ich mechanickej následnosti, ako by sa najprv uskutočňovala logická analýza objektu (ktorá umožňuje pochopiť, čo objekt je), ktorá si uvedomuje svoju ohraničenosť a potom prichádzala na rad historická analýza, ktorá túto ohraničenosť spôsobenú abstrahovaním od histórie objektu odstraňuje. Logickú a historickú metódu chápe Stoľarev ako dve etapy poznania, z ktorých každá rieši osobitné pozná-

vacie úlohy a prináša svoje obmedzené poznanie objektu, sčítaním ktorého dostaneme adekvátne poznanie objektu. Správnejšie je hovoriť o jednej logicko-historickej metóde skúmania vyvíjajúcich sa objektov, pretože jedna bez druhej nemá heuristickú silu. Napr. skúmanie histórie určitého objektu, ktoré nie je „preniknuté“ logickým, sa zvrháva na zbieranie empirických faktov a nevedie k poznaniu všeobecného a nevyhnutného v histórii tohto objektu. Prostriedkom, ktorý umožňuje pochopiť históriu objektu s celým bohatstvom jej empirických faktov a náhod, sú totiž výsledky logickej analýzy najzrelšieho štádia vo vývine objektu.

Stoľarev pristupuje k ďalšej úlohe v súvislosti s rozpracovaním dialektickej logiky. Ide o problém dialektických zákonov myslenia, ktoré chápe ako všeobecné a nevyhnutné súvislosti a závislosti medzi rôznymi operáciami poznávajúceho myslenia. Opäť kritizuje názory niektorých sovietskych filozofov, podľa ktorých niet iných zákonov myslenia okrem tých, ktoré pôsobia aj v bytí. V súvislosti s tým sa v dialektickej logike odmieta skúmanie nejakých iba pre myslenie špecifických zákonov. Hovorí sa o potrebe rozlúčiť sa s povestnou špecifickosťou myslenia. Dialektická logika sa tak vlastne stotožňuje s učením dialektického materializmu o všeobecných zákonitostiach bytia. Podľa Stoľareva neuznávanie špecifickosti myslenia je aj neuznávanie myšlienky dialektickej logiky ako vedy skúmajúcej postupy poznávajúceho myslenia na rozdiel od skúmania všeobecných zákonitostí bytia. Súhlasí s kritikou niektorých sovietskych autorov, podľa ktorej uvedené názory niektorých sovietskych filozofov idú v intenciách heglovskej koncepcie totožnosti bytia a myslenia. Uvádza, že pohyb myslenia k pravde sa realizuje takými sú-

vislosťami a závislosťami medzi myšlienkovými operáciami, ktoré sú pri ich všeobecnej podmienenosti zákonitosťami bytia vlastné iba mysleniu. Tým však vznikajú nové ťažkosti pri určovaní predmetu a úloh dialektickej logiky.

Jedným z takých problémov, ktorý sa v tejto súvislosti vynára (a sám Stoľarev o ňom nehovorí), je otázka, ako má dialektická logika ako filozofická veda skúmať tieto špecifické zákony myslenia, ktoré nemožno pochopiť iba na základe učenia dialektického materializmu o všeobecných zákonitostiach bytia. O čo sa má dialektická logika opierať pri odhaľovaní špecifických zákonov myslenia (okrem opierania sa o učenie dialektického materializmu o všeobecných zákonitostiach bytia), ak pre ich odhaľovanie nestačí iba odhaľovanie ich objektívneho základu — všeobecných zákonitostí bytia?

Po úvahách o špecifických zákonoch myšlienkového pohybu po objekte, ktoré má odhaľovať dialektická logika, nastoľuje Stoľarev problém ich pôsobenia vo vývine vedeckého poznania. Za tým účelom analyzuje zákonitosti vývinu poznania do šírky a do hĺbky. Pochopiteľne, obidva aspekty vývinu poznania úzko súvisia a ich rozlíšenie môže mať iba pomocný význam pre hlbšie pochopenie ich konkrétnej jednoty.

V učebniciach marxisticko-leninskej filozofie sa niekedy stretne s tendenciami čisto ontologického výkladu vývinu vedeckého poznania. Uvažuje sa asi takto: v dôsledku nekonečnosti a nevyčerpatelnosti objektívnej reality aj jej poznanie môže vystupovať iba ako nekonečný proces približovania sa k absolútnej pravde. Toto môže nanajvýš objasniť kvantitatívnu nekonečnosť procesu poznania a jeho ustavičnú nezavŕšenosť, neobjasňuje však samú historickosť poznania, jeho zá-

konitý pohyb od obsahu k obsahu. Na čisto ontologickom základe nemožno napríklad vysvetliť, prečo teória relativity mohla vzniknúť až v dvadsiatom storočí, v určitej etape vo vývine fyziky a nie už za čias Newtona. Podľa Stoľareva, ktorý prekonáva toto vulgárne ontologické stanovisko, skutočnosť, že „vedecké poznanie vystupuje ako historický proces, je podmienená vnútornou podstatou samého poznania“ (s. 139) a nie je jednoducho dôsledkom nekonečného množstva poznávaných javov. Myšlienkový pohyb sa v histórii aj na súčasnej úrovni vedeckého poznania uskutočňuje v nevyhnutnej následnosti operácií poznávajúceho myslenia. Táto vnútorná logika vývinu vedeckého poznania je v konečnom dôsledku podmienená osobitosťami objektu poznania.

Zákony myslenia, ktoré odhaľuje dialektická logika, pôsobia podľa Stoľareva nielen v pohybe myslenia do hĺbky predmetu poznania, ktorý uskutočňuje súčasná veda, ale aj v histórii tohto pohybu. Dialektická logika je preto genetická logika, myslenie skúma v jeho pohybe ku kvalitatívne novému objektívnemu obsahu.

V súčasnosti existuje viac názorov na to, čo je to analýza kategórií ako stupňov poznania. Stoľarevove názory chápme ako podnetný príspevok k diskusiám okolo tohto problému. Pri určovaní spôsobu, ktorým treba pristupovať ku skúmaniu kategórií ako stupňov poznania, vychádza z pojmu myšlienkového pohybu po objekte. Myšlienkový pohyb od jednej stránky objektu k inej, od javu k podstate vystupuje v tomto skúmaní ako nevyhnutná postupnosť myšlienkového prístupu k rôznym stránkam objektu z hľadiska príslušných kategórií. Kategórie dialektiky (protirečenie, jav, podstata, kvantita, kvalita a iné) teda jednak odrážajú rôzne stránky objektívnej reality (ontologický aspekt ka-

tegorií) a zároveň sú formami myslenia, vyjadrujú kategoriálnu štruktúru myšlienkového pohybu po objekte (gnozeologický aspekt kategórií).

Tieto Stoľarevove úvahy sú podľa nášho názoru veľmi podnetné aj pre rozvíjanie diskusie sovietskych filozofov o jednote ontologického a gnozeologického aspektu kategórií dialektiky. Pre materialistickú dialektiku ako filozofiu nového typu je charakteristické, že odstraňuje tradičné delenie filozofickej problematiky na čistú ontológiu a čistú gnozeológiu. Čistá gnozeológia nie je v rámci marxisticko-leninskej filozofie možná preto, lebo analýza poznania sa v nej nerobí bez ohľadu na objektívny („ontologický“) základ procesu poznania. Čistá ontológia (učenie o bytí bez subjektu, t. j. o samom bytí) nie je v rámci marxisticko-leninskej filozofie možná preto, lebo bytie (objektívna realita nezávislá od vedomia) sa nechápe pasívne ako predmet ľudského nazierania, ale ako včlenené do procesu aktívneho ľudského zmocňovania sa bytia v praxi a poznaní. Chápanie kategórií ako odrazu objektívnej reality (ontologický obsah kategórií) nie je preto možné mimo chápania ich funkcie v procese ľudského zmocňovania sa objektívnej reality. Rôzne súvislosti bytia, ktoré odrážajú jednotlivé kategórie dialektiky, nie sú nám dané odrazu, ale sa vynárajú postupne, v závislosti od vyvíjajúcej sa praxe a poznania.

Názor, že v rámci marxistickej filozofie nie je možné vydeľovať ako samostatné časti ontológiu, gnozeológiu a logiku, zastávajú dnes mnohí významní sovietski filozofi, ako je Kedrov, Kopnin, Baženov a i. Myšlienku jednoty ontológie, gnozeológie a logiky chápu ako metodologický základ tvorivého rozvíjania marxistickej filozofie. Tento názor však nie je dnes medzi marxistickými filozofmi vše-

obecne uznávaný. Niektorí marxistickí filozofi chápu ontologický aspekt filozofie ako základný a ontológiu pokladajú za jadro marxistickej filozofie.

Stoľarevove názory v kontexte s tým, čo hovorí aj v iných častiach knihy (osobitne na s. 134 a 135), môžu mať význam aj pre úvahy o vybudovaní kategoriálneho systému dialektického materializmu. Spomíname to najmä preto, lebo v sovietskej filozofickej literatúre sa môžeme stretnúť aj s koncepciou ontologického systému kategórií. Podľa tejto koncepcie má systém kategórií jednoduchého reprodukovat' objektívne súvislosti v samom bytí. Toto je však značne zjednodušený pohľad. Všeobecné zákonitosti bytia treba vo filozofii skúmať v úzkej súvislosti so skúmaním vývinu ľudskej praxe a poznania. Kategoriálny systém dialektického materializmu bude potom odrážať súvislosti objektívnej reality v takej následnosti, v akej sa objavovali v histórii ľudskej praxe a poznania. Subordinácia kategórií tak bude genetickou logikou samého bytia (a nie čistou ontológiou bytia); bude vyjadrovať (a tu sa už opierame o Stoľareva) kategoriálnu štruktúru myšlienkového pohybu po bytí, tak ako sa tento pohyb realizoval v histórii i na súčasnej úrovni vedeckého poznania. Dialektický materializmus, rozvíjaný ako jednotá ontológie, gnozeológie a logiky, sa tak stane svojráznou fenomenológiou ducha, chápanou na rozdiel od Hegla ako genetická logika objektívnej reality nezávislej od vedomia.

Keďže „existuje len jedna, v čase sa vyvíjajúca logika myslenia“ (2, s. 37) a logika ako veda je „adekvátne spracovanie a usústavenie logiky myslenia“ (2, s. 34), je potrebné analyzovať vzťah medzi dvoma logikami ako vedami — vzťah medzi formálnou a dialektickou logikou. Niekedy sa

v odbornej literatúre stretáme s tvrdením, že v súčasnej formálnej logike sa pri skúmaní myslenia abstrahuje od obsahu, kým v dialektickej logike ide o obsažné skúmanie myslenia. Podľa Stoľareva je tento nesprávny názor ovplyvnený Heglovou kritikou tradičnej logiky, ktorý nemožno prenášať aj na súčasný stav vo vývine formálnej logiky. Ani dialektickú logiku nezaujíma iba obsah myslenia, ale aj jeho špecifické formy. Pojem „obsažného skúmania myslenia v dialektickej logike Stoľarev preto explikuje na základe pojmu myšlienkového pohybu po objekte. Pojem genetického skúmania myslenia v dialektickej logike“ treba taktiež upresniť, keďže skúmaním zmien a vývoja poznania sa z určitého aspektu zaoberá i súčasná formálna logika.

Posledná kapitola Stoľarevovej knihy je, dá sa povedať, zavŕšením jeho myšlienkového úsilia. Pri rozpracovaní dialektiky ako logiky nejde totiž iba o určitý smer v tvorivom rozvíjaní dialektického materializmu, ale aj o spôsob plodného vyústenia učenia dialektického materializmu do špeciálnych vied. Konkrétnejšiu odpoveď na

túto otázku teda dostaneme po prečítaní celej Stoľarevovej knihy.

V tejto kapitole rozlišuje autor tri základné aspekty chápania metódy dialektického myslenia. Ide o metodologickú funkciu dialektického materializmu, formulovanie zákonov a pravidiel myšlienkového pohybu po objekte. Toto sú podľa Stoľareva rôzne významy, v ktorých sa pojem metódy myslenia používa v logicko-metodologickej literatúre. Autor analyzuje metódu myslenia v jej dvoch posledných významoch. Metodologickú funkciu (podľa autora je to širší význam pojmu metóda) majú všetky kategórie a zákony dialektického materializmu, avšak samé nie sú ešte podľa Stoľareva metódou v užšom a striktnejšom význame tohto slova.

Stoľarevova kniha predstavuje jeden zo spôsobov, akým sa dnes v Sovietskom zväze pristupuje k riešeniu problému výstavby dialektickej logiky. Takto sa treba na túto knihu aj pozerať. Tvorivé rozvíjanie materialistickej dialektiky ako logiky je možné iba v plodnom stretávaní sa rôznych názorov. A v tomto smere recenzovaná kniha podnety rozhodne prináša.

Peter Korený

LITERATÚRA

1. KRAFT, V.: Der Wiener Kreis. Wien 1968.
2. FILKORN, V.: Predheglovská logika. Bratislava 1953.